

Klasse en natie in Latijns Amerika

Viviana Civitillo en Rafael Cullen

De bedoeling van dit artikel is om een samenhangende beschouwing over de relatie tussen klasse en natie te geven. Deze belangrijke kwestie moet men in de het licht zien van de huidige politieke veranderingen in Latijns Amerika met de grote volksmobilisaties tegen de neoliberale (imperialistische) politiek in het laatste decennium van de twintigste eeuw. Hierdoor is het mogelijk om de anti-imperialistische politiek én vertogen die de "natie" als subject en identiteit hebben, in verschillende gradaties in beeld te brengen en een open debat te garanderen over de werkelijke draagwijdte en historische mogelijkheden. Onze overwegingen komen voort uit een inmiddels nog niet afgerond onderzoek naar de arbeidersklasse, het peronisme en de strijd binnen de Argentijnse bourgeoisie.

Het probleem van de huidige conjunctuur kan men in de volgende vraagstelling samenvatten: welke is vandaag de plaats van de natie in de anti-imperialistische strijd? Welke kenmerken vertoont deze strijd vandaag? En welke is het sociale en politieke subject dat een nationale klasse kan vormen? Deze vragen beantwoorden vereist het formuleren van een hypothese als uitgangspunt voor de analyse. Ten eerste is de natie een abstracte, historische entiteit. Want ze is een organisch moment in de ontwikkeling van de "volkeren en de naties" in het universaliseringsproces van de geschiedenis¹ en van de verzoening van de nationale antagonismen die kenmerkend zijn voor de opbouw van het socialisme. In tweede instantie wordt de natie bepaald vanuit een dialectische synthese tussen onderbouw en bovenbouw. Aldus is de natie een hegemoniaal systeem dat rond een nationale sociale klasse is georganiseerd en dat in eigen voordeel de machtsverhoudingen tussen de verschillende klassen

.....

Dit perspectief laat ons toe om de in het marxisme aanwezige dichotomie tussen de klassen (klassenstrijd) en de natie die het proletarisch internationalisme tegenover het negentiende-eeuwse nationalisme stelt, te overwinnen.

.....

en fracties van klassen beslist. In derde instantie is als gevolg daarvan de klassenstrijd niet enkel een strijd tussen economische en politieke subjecten, maar ook een tussen "een hegemoniale (of bezig het te worden) klasse op nationaal niveau en een subject dat enkel in economisch-corporatistische zin is gevormd."² Daarom kan het vormingsproces van de natie niet enkel en alleen in relatie tot de vorming van de bourgeoisie worden begrepen, maar als een "schakel die de economie, de politiek en de ideologie articuleert."³ Dit perspectief laat ons toe om de in het marxisme aanwezige dichotomie tussen de klassen (klassenstrijd) en de natie die het proletarisch internationalisme tegenover het negentiende-eeuwse nationalisme stelt, te overwinnen. Dat nationalisme leidde in de twintigste eeuw ooit tot oorlogen tussen de imperialistische grootmachten en daarna tot de dekolonisatie en de nationale bevrijdingsstrijd.

Voor Latijns Amerika moet worden aangetoond hoe zich de hegemoniale nationale systemen precies konden vormen en hoe de lokale bourgeoisie tenslotte in haar strijd met de andere sociale klassen er veelal niet in kon slagen – dit gezien de conflicten binnen de bourgeoisie – meer dan alleen maar een klassenfractie te worden. Omdat ze geen dominante fractie kon worden, was ze meestal door haar objectieve belangen (de realisatie van de winst-

voet) direct met de internationale markten verbonden. Vandaar dat de contradicties tussen het ontwikkelingsproces van het kapitalisme in zijn imperialistische fase en de nationale staten zekere kenmerken vertonen die een waaier van mogelijkheden bieden voor het opbouwen van een hegemoniaal systeem waarin de klassenstrijd niet noodzakelijk de overheersing door een "nationale bourgeoisie" tot resultaat heeft. In de Gramscianse betekenis van het woord is dat de capaciteit om een nationale klasse te kunnen vormen. In structurele termen gesteld bestaat het objectieve belang van het universalisme erin om zo de politieke overheersing en de intellectuele en morele eenheid over de eigen klasse te transcenderen, dus niet alleen door representatief te zijn, maar ook om door fundamentele capaciteiten aan de historische realisatie van de hele samenleving leiding te kunnen geven.

Vanuit dat perspectief gezien is het van belang om het denken van José Carlos Mariátegui voor Latijns Amerika te recupereren. Hij vertegenwoordigde de meer geavanceerde en originele analyse over deze problemen.⁴ In zijn studie over de Peruviaanse realiteit vat hij de sociaal-economische structuur op als een eenheid die drie vigerende productiewijzen op basis van hun onderlinge articulatie binnen de hegemoniale logica van het kapitaal integreert: "Onder het regime van de feodale economie die door de verovering was ontstaan, overleefden nog altijd overblijfselen van de vroegere inlandse communistische economie in het bergland. Aan de kust, op feodale bodem, groeide een burgerlijke economie die ten minste in haar mentale ontwikkeling de indruk van een achterlijke economie geeft."⁵ De Peruviaanse sociale formatie analyserend, situeert hij de nationale kwestie duidelijk

bij de lokale bourgeoisie. In de eerste plaats door haar relatie met het buitenlandse kapitaal tijdens de imperialistische ontwikkelingsfase van het kapitalisme, waardoor geen vrije concurrentie tussen de lokale fractie van het kapitaal en het internationale monopoliekapitaal mogelijk was. In de tweede plaats signaleerde hij dat de kapitalistische sectoren aan de Peruviaanse kust niet aan de voorwaarden voor een autonome kapitalistische ontwikkeling voldeden: "(...) het kapitalisme, of beter de creoolse eigenaar, houdt eerder vast aan het concept van de rente dan aan dat van de productie".⁶ Voor de *amauta* (de grote filosoof) moet men deze analyse niet tot het niveau van de bovenbouw beperken, maar als het resultaat van concrete determinaties zien. Door zijn relatie met het buitenlandse kapitaal was de creool "tevreden met zijn rol als intermediair".⁷ De strijd van de arbeidersklasse in de kustgebieden moet men onlosmakelijk verbinden met die van de inlandse boerenbevolking tegen de feodaliteit. Beide samensmelten kan de basis leveren voor het vormen van een sociaal en politiek subject dat in een zelfde proces bij de opbouw van het sociale en van de Peruviaanse natie kan leiden tot vooruitgang.

Vanuit deze analyse kan men drie fundamentele en originele bijdragen aan de studie van de Latijns-Amerikaanse realiteit leveren. Ten eerste kunnen we door het leninistische concept van het imperialisme als hoogste fase van het kapitalisme de huidige faseanalyse in het Latijns-Amerikaanse marxisme overwinnen. Die wil namelijk dat de ontwikkeling van de productiekraften en de nationale burgerlijk-democratische revolutie aan de socialis-tische revolutie moeten voorafgaan. Ten tweede moet de dialectische opvatting van de verhouding tussen het nationale karakter van de structuur van politieke overheersing en het internationale karakter van de economische structuur van het kapitalisme verklaren waarom de lokale ("creoolse") bourgeoisie historisch in de onmogelijkheid verkeerde om zich tot een nationale klasse om te vormen. Ten derde is er het probleem van het historisch sub-ject als resultaat van een dynamisch proces van politieke constructie.

In de eerste plaats stelt Aníbal Quijano, die de *Siete ensayos* van een voorwoord

JOSÉ CARLOS MARIÁTEGUI
AND THE RISE OF
MODERN PERU, 1890-1930

Jesús Chavarria

voorzag en die de polemieken van Mariátegui analyseerde, dat het debat tussen de APRA (*Alianza Popular Revolucionaria Americana*) van Victor Raúl Haya de la Torre enerzijds en de leiding van de stalinistische Derde Internationale anderzijds draaide rond het specifieke karakter van het imperialisme in Latijns Amerika. Zijn inleidend artikel geeft de tendensen van de klassenstrijd aan voor "het blootleggen van het specifieke karakter van de revolutie in deze landen en van de in deze periode te verwachten evolutie".⁸ Met betrekking tot het imperialisme stelt Mariátegui "dat de klasseninhoud van grotere betekenis dan de nationale inhoud is en dat het nationale probleem weer een determinerende rol binnen het imperialisme speelt, en op grond hiervan kan men de natuur en de concrete historische beweging van de klassenstrijd in Latijns Amerika begrijpen".⁹

In tegenstelling tot Lenin stelde het *apris-mo* dat het imperialisme "(...) voor ons de eerste fase van het kapitalisme is en, onder die voorwaarde, een eerste en noodzakelijke vooruitgang betekent tegen het feodalisme van koloniale oorsprong".¹⁰ Hierdoor "neemt het imperialisme een ambigu karakter aan: tegelijkertijd betekent het een ongewenste buitenlandse overheersing én de initiatie van de gewenste en noodzakelijke vooruitgang".¹¹ Volgens Mariátegui bestaat zo een dualisme echter niet, want "(...) het imperialisme is bovenal de internationale expansie van het monopoliekapitaal en zijn opkomst betekent de

internationalisering van de structuur van het kapitaal als maatschappelijke productieverhouding, wat het klassen-karakter van de imperialistische overheersing blootlegt: (...) de buitenlandse bourgeoisie tegenover de Peruviaanse of Latijns-Amerikaanse arbeider."¹²

De opvatting van Mariátegui impliceert dus een afwijzing van de fasering van de revolutionaire strijd naar Europees model, waarbinnen men eerst antifeodaal moet zijn alvorens antikapitalistisch te worden. Zolang het imperialistisch monopoliekapitaal in de articulatie van de structuur dominant is, "zal de aanval op het kapitaal tezelfdertijd, en niet in twee fasen, een aanval op het imperialisme en het kapitalisme zijn".¹³

In de tweede plaats beantwoordt de historische onmogelijkheid van de Latijns-Amerikaanse bourgeoisie om zich tot een nationale klasse te transformeren aan de behoefte van het lokale kapitalisme om onder een bourgeoisregime voor de internationale markt te produceren. En vervolgens is er het feit dat zich in de semikoloniale landen binnen de bourgeoisklasse een contradictie ontwikkelt tussen haar objectieve belangen en die van haar politieke overheersing. "In Peru heeft de feodale geest – de antithesis en de ontkenning van de geest van de burger – zich, tegen het gevoel van de republikeinse emancipatie in, bij het ontstaan van de kapitalistische economie ontwikkeld."¹⁴ De kapitalistische liquidatie van de feodaliteit in Peru impliceerde de oplossing van het agrarische probleem en het probleem van de indianen door middel van het opheffen van het feodale grootgrondbezit, wat de individualisering van het boerenbezit, zoals dat voordien al in een groot deel van Europa was gebeurd, mogelijk maakte. "Die liquidatie had al door het democratische bourgeoisregime, dat door de revolutie bij de onafhankelijkheid formeel was ontstaan, zijn beslag moeten krijgen. Maar we hebben in geen honderd jaar van de republiek een ware burgerklasse, een ware kapitalistenklasse gehad. De antieke feodale klasse – gecamoufleerd of vermomd als republikeinse bourgeoisie – heeft haar posities behouden. (...) De landbezittende aristocratie (...) is in Peru de heersende klasse. De revolutie heeft niet een werkelijk nieuwe klasse aan de macht gebracht.

De professionele en handeldrijvende bourgeoisie was te zwak om te kunnen regeren.¹⁵ In het programmatische voorstel van de *Partido Socialista Peruano* wordt duidelijk gesteld dat het bourgeoisregime "... dat in de imperialistische belangen is geïnfeodeerd, samenspannt met de feodale en klerikale klik, met het dode gewicht en met de achterblijvers van de koloniale feodaliteit (...), en daardoor onbekwaam is om zich te ontwikkelen en om de taken van de democratisch-burgerlijke revolutie uit te voeren (...)."¹⁶

Uiteindelijk betekent dit dat, als men het nationaal-historisch subject definieert als een politiek proces van een gelijkopgaande anti-imperialistische en antikapitalistische strijd, een veel bredere sociale basis kan ontstaan door de participatie van niet alleen de stedelijke arbeidersklasse, maar ook van de inlandse boerenmassa's. Door de inschakeling van alle uitgebuite massa's in de sociale verhoudingen overstijgt men vanuit het perspectief van de socialistische revolutie de raciale en moraliserende definitie van het indianenprobleem bij het scheppen van een nationale identiteit in opbouw. "De emancipatie van de economie is enkel mogelijk door de actie van de proletarische massa's die met de mondiale anti-imperialistische strijd solidair zijn."¹⁷ De socialistische strijd vloeit dus niet voort uit de democratische strijd: beide gebeuren gelijktijdig. "Eens de democratisch-burgerlijke etappe voltooid, wordt de revolutie in haar objectieven en doctrine proletarisch. De partij van het proletariaat is door de strijd in staat om de macht uit te oefenen, om zijn programma uit te voeren, om in deze fase de organisatorische taken op zich te nemen en om de socialistische orde te verdedigen."¹⁸

Ongetwijfeld levert deze analyse van de Peruviaanse werkelijkheid geen mechanische uniformering van de Latijns-Amerikaanse realiteit op. Mariátegui erkent dat de ontwikkeling van het kapitalisme door een andere Latijns-Amerikaanse bourgeoisie, zoals bijvoorbeeld de Argentijnse, in contradictie met het imperialisme kan komen: "Enkel in landen zoals Argentinië, waar een talrijke en rijke bourgeoisie bestaat die trots op haar vaderlandse rijkdom en macht is, en waar de nationale persoonlijkheid omwille van die redenen klaardere en duidelijkere contouren dan in die achterlijke landen vertoont, kan het anti-imperialisme omwille van redenen

als kapitalistische expansie en groei gemakkelijker tot de burgerlijke elementen doordringen, en niet, zoals in ons geval, omwille van sociale gerechtigheid en socialistische doctrine."¹⁹

Het Argentijnse geval met zijn twee onderling tegengestelde nationale modellen biedt rijke mogelijkheden om de initiele vragen betreffende de draagwijdte en de grenzen van de Latijns-Amerikaanse bourgeoisieën bij hun vorming tot nationale klassen te onderzoeken. In de hele negentiende eeuw, toen de grondbezit-

.....
Door de inschakeling van alle uitgebuite massa's in de sociale verhoudingen overstijgt men vanuit het perspectief van de socialistische revolutie de raciale en moraliserende definitie van het indianenprobleem bij het scheppen van een nationale identiteit in opbouw.
.....

tende Argentijnse bourgeoisie zich in haar tegenspraak met het Engelse kapitaal in het proces van natievorming tot een maatschappelijk heersende klasse omvormde, gebeurde dat via een bloedig proces waarin drie genociden gebeurden. De eerste genocide vond plaats ten koste van de federalisten die een ander model van nationale organisatie voorstonden. Een tweede genocide werd gepleegd op de Paraguayaanse natie en een derde gebeurde door de expansie van het fundamentele model van agrarische export die de oorspronkelijke bewoners als overtollige arbeidskrachten en bezetters van de grond vernietigde. Deze gewelddadige genociden zouden de hegemoniale capaciteiten van deze grondbezittende klasse onthullen. Ze onderdrukte de arbeiders en de middenklassen terwijl ze tevens met hun coöpteerbare sectoren onderhandelde om ze te integreren. Door een handige mengeling van staatterrorisme en integratie vormde zich een dominante nationale klasse die een duidelijke politieke controle over haar sociaal territorium uitoefende.

Dit nationale model dat in het latere denken van Mariátegui verschijnt, is machtig, maar ook afhankelijk van de bevoorrechte inschakeling van het land in de door het Britse Imperium georganiseerde internationale arbeidsdeling. Het model geraakte

in verval tijdens de kapitalistische wereldcrisis van 1930 die het einde van de Britse imperiale macht betekende. Alleen de sterkste fractie van de bourgeoisie (de winnaar van de crisis) kon zich nog uit de slag trekken. De crisis ontrukte aan de middenklassen, aan de met haar verbonden groepen en aan de andere verliezers hun bestaansgrond en de mogelijkheid de politieke macht uit te oefenen om zich zo tot hegemoniale nationale klasse om te vormen. De Argentijnse heersende klasse was toen niet bij machte om zich aan de nieuwe situatie van het wereldkapitalisme aan te passen, omdat ze bij de vorming tot nationale klasse tegen haar structurele grenzen botste: haar winsten realiseerde ze via de sociale ruimte die ze politiek controleerde. In 1923 wees Mariátegui al op die grenzen: "In de huidige samenleving hebben de politiek en de economie opgehouden met elkaar samen te gaan, ze hebben opgehouden met elkaar in overeenstemming te zijn. De politiek van de huidige samenleving is nationalistisch; haar economie is internationalistisch. De bourgeoisstaat is op een nationale basis gebouwd; de bourgeoisieconomie moet noodzakelijk op een internationale basis berusten."²⁰

In de conjunctuur van de tweede imperialistische oorlog vormde zich in Argentinië een nationaal model dat met het vroegere brak. Het was het product van de alliantie tussen de neutralistische en industriële sector en tussen een fractie van de lokale industriële bourgeoisie en de quasi-totaliteit van de arbeidersklasse en de volkse sectoren. Daaruit zou de peronistische natie voortkomen. De basis van deze alliantie was het via importsubstitutie ontwikkelen van de binnenlandse markt van consumptiegoederen door een kapitalisme waarin ook de arbeidskracht via het productieve proces (variabele kapitaal) werd opgenomen.

Het genereren van de noodzakelijke deviezen voor het industrialisatieproces bleef in handen van de fractie van de grondbezittende bourgeoisie die uit de leiding van de staat was verdreven. Vanaf de jaren 1950 verkeerde de kapitalistische productiewijze in een fase waarin men de organisatie van de productie moest aanpassen. Om zich te kunnen handhaven en de economische groei in stand te houden moest men de arbeidskracht door kapitaalgoederen vervangen. Deze structurele noodzaak om

de organische samenstelling van het kapitaal te verhogen, bracht de lokale bourgeoisie in conflict met de imperialistische machten die een monopolistische controle over productie en verkoop van technologie uitoefenden. Zo zag de peronistische bourgeoisie zich geconfronteerd met de paradox dat haar reproductie als fractie van het kapitaal haar verhinderde om tot *nationaal* kapitaal uit te groeien.²¹ Haar herverdelende politiek in het bondgenootschap met de loontrekkers garandeerde haar reproductie als fractie van het kapitaal niet meer. Daarbij kwam nog haar afhankelijkheid van de deviezenstroom afkomstig van de politieke tegenstander, namelijk de met het buitenlandse industriële monopoliekapitaal verbonden fractie van agro-exporteurs. De peronistische natie kwam dus aan haar einde toen de internationale situatie een herschikking van de macht ten gunste van de invloedrijkere fracties van het kapitaal toeliet.

Beide, zowel de Argentijnse als de Peruviaanse nationale projecten, kwamen hier in verschillende historische conjuncturen met verschillende klassen en klassenallianties aan de macht in een verschillende ontwikkelingsfase van de respectieve kapitalismen. Ze legden de structurele en politieke grenzen van de lokale bourgeoisie bloot, toen deze laatste zich via nationale projecten organisch tot een nationale klasse wilde omvormen om de conjuncturen te transcenderen.

De marxistische analyse en – noodzakelijkerwijze – ook de dialectiek van de huidige situatie vereisen het begrijpen van de eenheid van contradictoire elementen die zich op ongelijkmatige niveau van ontwikkeling bevinden, en van de verschillende gradaties van homogeniteit, zelfbewustzijn en politieke organisatie van de klassen en de fracties van klassen, die binnen de staat en tussen de staten onderling met elkaar in conflict zijn. Pas dan kan men de mogelijkheden en de grenzen ervan voor de vorming van een hegemoniale nationale klasse zien. Indien de lokale bourgeoisie door haar eigen structurele beperkingen hiervan wordt uitgesloten, dan is enkel de opbouw van een socialistische natie nog een mogelijke oplossing. Vanuit dat perspectief gezien kan het historische subject van de socialistische revolutie per definitie enkel het proletariaat zijn. Dit proletariaat

tot historisch subject ontwikkelen is onze komende opdracht.

(Vertaling: André Mommen)

Referenties

- Cervantes Martínez, Rafael en anderen (2000) *Transnacionalización y desnacionalización*, Buenos Aires: Tribuna Latinoamericana.
- Gramsci, Antonio (1990) *La política y el estado moderno*, México: Premià (zesde druk).
- Lowy, M. (1993) "El marxismo romántico de Mariátegui" in *Dialéctica. Revista de Filosofía y Teoría Social*, nummer 3-4. Buenos Aires.
- Mariátegui, José Carlos (1979) *Siete ensayos de interpretación de la realidad peruana*, Caracas: Biblioteca Ayacucho.
- Mariátegui, José Carlos (1988) *Internacionalismo y nacionalismo*, compilatie door Dora Díaz Buenos Aires, Ediciones PECECAP.
- Mármora, Leopoldo (1986) *El concepto socialista de nación*, Mexico: Cuadernos de Pasado y Presente, nummer 96.
- Peralta Ramos, Mónica (1978) *Acumulación del capital y crisis política en la Argentina, 1930-1974*, Mexico: Siglo XXI.

Noten

- 1 "(...) de geschiedenis van de mensheid wordt een universele geschiedenis, ze zal zich progressief opbouwen als een universele totaliteit met betrekking tot elk van de volkeren en de naties die er organische momenten van vormen." Rafael Cervantes Martínez en anderen, blz. 38.
- 2 L. Mármora, blz. 176.
- 3 *Ibidem*, blz. 176; zie ook Gramsci, blz. 39-46.
- 4 Zie hierover M. Lowy, 1993; Mármora 1986; Aníbal Quijano "José Carlos Mariátegui: reencuentro y debate," in Mariátegui 1979.
- 5 Mariátegui, 1979, blz. 15.
- 6 *Idem*, blz. 29.
- 7 *Idem*, blz. 26.
- 8 Quijano in Mariátegui, 1979, blz. lix.
- 9 *Idem*, blz. lix.
- 10 *Idem*, blz. lxxv.
- 11 *Idem*.
- 12 *Idem*.
- 13 *Idem*, blz. lix.
- 14 Mariátegui, 1979, blz. 19.
- 15 *Idem*, blz. 31-32 en 43-44.
- 16 "Principios programáticos del Partido Socialista", in Mariátegui, 1988, blz. 13.
- 17 *Idem*, blz. 13.
- 18 *Idem*, blz. 13.
- 19 "Punto de vista antiimperialista. Tesis presentada a la Primera Conferencia Comunista Latinoamericana. Buenos Aires, junio de 1929", in *idem*.
- 20 "Internacionalismo y nacionalismo. Conferencia pronunciada el 2 de mayo de 1923 en la Federación de Estudiantes", in *idem*, p. 43.
- 21 Peralta Ramos, blz. 149-169.